

Radovan Radonjić

A „SZOCIALISTA NEMZET”-RŐL SZÓLÓ ELMÉLET LÉNYEGE ÉS ÉRTELME

A szocializmus története* alapot nyújt arra, hogy a nemzet és a nemzeti jelleg fogalmával összefüggő kérdéssel kapcsolatban két szabályszerűséget vonjunk le a munkásosztály harcából, amelyet a régi társadalom intézményének és viszonyainak megszüntetéséért vív: először is a nemzet és a nemzeti jelleg fogalmának kérdése mindig a figyelem középpontjában állt ott, ahol az események fordulópontot jelentettek a nemzetközi munkás- és kommunista mozgalomban, avagy külön rányomták bélyegüket a fejlődésre. Másrészt, ennek a kérdésnek külön kihangsúlyozásával mind a haladó, mind a konzervatív társadalmi erők külön érdekeik és céljaik érvényesítésére törekedtek. A téma tartós időszerűsége pedig abból az állandóan jelen levő, többé-kevésbé nyílt harcból ered, amely a különféle nemzeti ideológiák presztízséért és felülkerekedéséért, valamint azért folyik, hogy a maguk módján tolmácsolják a modern világ „tényleges érdekeit”. Eközben a haladó társadalmi erők igyekeznek ezt a helyzetet arra kihasználni, hogy további és teljesebb elméleti magyarázatot adjanak és tudományos alapon felfedjék a nemzet fogalmának lényegét (a nemzetét, amely a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek eleme) vagy, hogy olyan légkört teremtsenek, amelyben teljesebben kifejezésre jut a nemzet társadalmi-gazdasági funkciója, amelyért tulajdonképpen történelmileg létrejött. Ezzel ellentétben a konzervatív társadalmi erők célja a nemzeti öntudat megnyilvánulásainak felélesztése és reaffirmálása, valamint a megfelelő eszmei racionalizálások és mítoszok érvényre juttatása, amelyek a társadalmi-gazdasági viszonyok megőrzésére szolgálnak, s amelyek közepette a konzervatív erők politikai és eszmei felsőbbiséggel rendelkeznek, vagy azok által igyekeznek ez utóbbit megőrizni és ezzel megtartani uralkodó társadalmi pozíciójukat.

Ilyen összefüggésben szemlélve a kelet-európai országok kommunista pártjain belül a nemzet és a nemzeti jelleg fogalmának boncolgatása kétségtelenül egyrészt annak a következménye, hogy a nemzetközi munkás-

* Megjelent a Naše teme című folyóirat 1977. évi 12. számában

és kommunista mozgalom erői számtalan megoldatlan ellentmondás és olyan áthidalhatatlan nyílt probléma elé kerültek, amelyek az új társadalom létrehozásával és módszereivel kapcsolatosak. Ezek a pártok, amelyek az előállt helyzetért felelős erők egy részét képezik, természet-szerűleg igyekeznek bizonyos hatást gyakorolni megváltoztatásukra. Másrészt azonban, ez a kérdés nem kerül le az állandóan időszerűek listájáról, amelyekkel a forradalmi erőknek, különösen az ilyen helyzetekben, elkerülhetetlenül foglalkozniuk kell. Mai hangsúlyozott jelenléte a „szocialista közösség” országai kommunista pártjainak eszmei-politikai tevékenységében egy különleges érdekhez fűződik. Ez abban az igyekezetben nyilvánul meg, hogy minél gyorsabban és teljesebben érvényesüljön a „szocialista nemzet”-ről, az emberek minőségileg új közösségéről szóló elmélet¹, amely a gyakorlatban életre kelt a „szocialista közösség” országaiban, s amelynek számos cikket és magyarázatot szenteltek az ottani teoretikusok, valamint a különféle párt- és más dokumentumok.

A nemzet és a nemzeti jelleg fogalmának az elemzése értelmetlen, ha mellőzi a munkásosztály forradalmi harcát és társadalmi átalakulását. Az, ezzel a fogalommal kapcsolatos számos és nagyon érdekes kérdés közül külön is ki lehet emelni a következőt: miben rejlik ennek az elméletnek a lényege, mi áll afirmálása mögött, s milyen hatást gyakorol mindez a szocializmusért vívott harc korszerű folyamataira?

A legáltalánosabb tézisek formájában felsoroljuk a feltett kérdésre adható felelet néhány elemét, s egyúttal ez volna az írás alapvető célja is. A „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet megmagyarázásához szükséges néhány szélesebb problémakör helyett az alapvető figyelmet kizárólag a „szocialista nemzet” elemzésének szenteljük. Két okból szorítkozunk egy elméleti-módszertani szempontból korlátozott és a felületesség s esetleges túlzott részletesség veszélyével járó módszerre — mégis úgy tűnik, hogy a kérdés megközelítésének ez az egyetlen lehetséges útja. Először is, a rendelkezésre álló tér és az ilyen jellegű adalékok nem tesznek lehetővé egy átfogó elemzést; másrészt pedig a „szocialista nemzet” fogalmának meghatározására már van elegendő döntő fontosságú elem.

Az elmélet szószólóinak és vezető ideológusainak legfontosabb, egységes és egyöntetű koncepciója, hogy a „szocialista nemzet” fogalma alatt a kizsákmányoló osztály felszámolásával az emberek minőségileg új közösségének létrejöttét értelmezik, amelyben, jóllehet megtartották azoknak a nemzeti közösségeknek az etnikai tulajdonságait, amelyekhez korábban tartoztak, mégis radikális változások mentek végbe anyagi és szellemi életükben a szocialista internacionalizmus elveivel összhangban. Ez egy „monolit”, „szociális szempontból homogén”, „új”, „magasabb szintű” emberi közösség, amelynek életmódja és tulajdonsága sok mindenben el-

¹ Az idézőjelben levő szövegrészek, amennyiben nincs külön megjelölve a forrás, akkor az említett pártok dokumentumaiból és belső forrásaiból átvett kifejezések és megfogalmazások.

tér más „tradicionális”, elavult nemzetekétől, s különösképpen az alábbiakban jutnak kifejezésre:

a) minden baráti osztály és társadalmi csoport tényleges egységében, s ennek keretében minden nemzet megbonthatatlan kapcsolataiban és lényegbeli összetartozásában, ami állítólag a közöttük álló ellentétek felszámolásának természetes következménye, illetve a hozzájuk tartozó emberek teljes gazdasági, politikai, szociális, kulturális és nemzeti egyenjogúságának a reális megvalósulása, melynek szavatossága és legerősebb bizonyítéka a munkásosztály hatalma és a mindennemű szociális és nemzeti folyamatok „szigorúan tudományos irányítása” a kommunista párt és a szocialista állam részéről;

b) a közös ideológiában;

c) a szocialista hazafiság és internacionalizmus harmonikus kapcsolatában;

d) a szocialista közösséghez való tartozás érzésében.

A felsorolt négy jelleg természetesen nem tükrözi a „történelmileg új közösség”, a gazdasági érdekek és az emberek egységes kulturális életének és „szellemi arculatának”, történelmileg új közösségének minden „jellemvonását”, amelyben a szociális hasonneműség miatt minden társadalmi rétegnek internacionalista világnézete van. Ennek ellenére a felsoroltak tartalmazzák mindazokat a lényegbevágó elemeket amelyek fontosak a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet eszmei-politikai implikációinak felismeréséhez, ami miatt mindegyik elem lényegének és reális tartalmának elemzése megkülönböztetett figyelmet érdemel.

1. A nemzetről szóló elmélet, az etnikai valóságok történelme, a modern nemzetek létrejöttének feltételei, a szocialista forradalom illetve a nemzeti felszabadítás programja közötti viszonyok problémája és más kérdések — amelyek a munkásosztály forradalmi harcának szolgálatában álltak, vagyis a teljes gazdasági, szociális, politikai és más jellegű egyenrangúságának funkciójában — régóta a szocialista gondolkodás általános, legidősebb kérdései közé tartoznak.

A feleletekből, amelyeket ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban a tudományos szocializmus megalapozói adtak, kitűnik az a felfogás, miszerint az osztály felszabadulása nélkül nincs nemzeti felszabadulás, s hogy enélkül nem szűnhetnek meg a nemzetek közötti ellentétek. „Amilyen mértékben megszűnik az egyik egyén másik által való kizsákmányolása, olyan mértékben szűnik meg egyik nemzet másik által történő kizsákmányolása is” állította Marx és Engels, azzal, hogy a nemzet kereteibe tartozó osztályok közötti különbségek csökkenésével feloldódik a népek közötti ellenséges magatartás is.”

Lényegében véve a fentiekkel teljesen azonos Leninnek a proletár tömegek osztályjellegű és nemzeti felszabadulásáról alkotott felfogása, a annak alapján a nemzetek közeledéséről és kapcsolatteremtéséhez szükséges objektív feltételekről alkotott nézete is. Rendkívül jellemző Lenin álláspontja, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való áttéréskor a proletáriátus lehetőséget teremtett a nemzeti elnyomás teljes felszámolá-

sára, azzal, hogy ez a lehetőség csak akkor válik valósággá, „ha a demokrácia minden téren létrejön, attól kezdve, hogy az országhatárokat a lakosság kívánsága alapján jelölik meg, egészen addig, hogy teljes kiválási szabadság van”. Lenin kiemeli, hogy csakis ezen az alapon lehetséges a gyakorlatban teljesen kiküszöbölni még a legkisebb nemzetiségi villongásokat és a legkisebb nemzeti bizalmatlanságot is, s megvalósítani a „nemzetek közeledését és összekapcsolódását, amely az állam elhalásával fejeződik be”.

Ennek a problémának a későbbi interpretálásakor a kelet-európai kommunista pártok vezető személyiségei és teoretikusai figyelmen kívül hagyták a marxizmus klasszikusainak álláspontját, miszerint mindennemű nemzeti elnyomás megszüntetéséhez és a nemzetek közeledéséhez és összekapcsolódásához szükséges objektív feltételek létrehozásának, valamint tényleges önrendelkezésre való jogának alapvető feltétele szoros összefüggésben van a munka társadalmi felszabadításával és arányban van megvalósulásával. Ezek a teoretikusok — Leninnek arra a szélesebb összefüggésből kiragadott álláspontjára hivatkozva, miszerint a nemzeti elnyomás felszámolásához „szükség van arra, hogy megsemmisítsék az osztályokat, vagyis bevezessék a szocializmust” és semmibe véve Lenin figyelmeztetését, hogy tudniillik a szocializmus bevezetése csak esélyt jelent a nemzeti elnyomás megszüntetésére, amelyet attól függően használnak ki, hogy milyen mértékben jöttek létre alapjai, mégpedig a szocialista termelés és az osztálytársadalmi viszonyok demokratikussága — a teoretikusok úgy értelmezik a szocializmust, mint a proletár forradalom által bevezetett állapotot, s nem mint hosszantartó, összetett és a régi társadalomból az újba való fokozatos áttérés sok mindenben ellentétektől terhes folyamatát. A nemzet fogalma körüli probléma megoldásához vezető utat keresve elkerülhetetlenül olyan nehézségekbe ütköztek, amelyekből csak különféle elméletek következetesség nélküli alkalmazásával tudtak kivergődni. Ilyen eszmefuttatással jutottak arra a megállapításra, hogy a tulajdonjog és a hatalom változásával, vagyis a szocialista termelési módszer bevezetésével és a szocialista állam döntő szerephez való jutásával — amely állítólag egymagában szavatolja a teljes demokracizmust minden társadalmi tevékenység igazgatásában — automatikusan felszámolják az ellentéteket és általában véve az érdekek közötti különbségeket, valamint az ember ember által történő kizsákmányolását, s ezzel létrejönnek a feltételek a szocialista nemzet megteremtéséhez.

Ilyen jellegűek egyes teoretikusok jelenlegi elmefuttatásai is, melyek szerint például a kizsákmányoló osztály megsemmisítése után minden országban „szocialistává válnak a nemzetek és a nemzetiségek”, ami végső soron „érthető” is, ha tudjuk, hogy „a nemzet az embereknek a kapitalista termelési módszerre jellemző szervezete, míg a szocialista termelési módszer jellemzője az emberek internacionalista szervezettsége”, vagyis a szerves egység és a minőségileg új, többnemzetiségű társadalom éppen olyan mint amilyen a „szocialista nemzet”.

Ezek a teoretikusok semmibe veszik, hogy a nemzeti kérdés megoldá-

sában kiindulópontként a társadalmi-gazdasági folyamatoknak kell szolgálniuk, s ennél fogva a nemzetet nem lehet történelmileg dezaktualizálni mindaddig, amíg a termelőerők és a szocialista társadalmi viszonyok fejlődése felül nem kerekedik a társadalmi-gazdasági funkción (ez pedig sokkal nagyobb jelentőségű, mint az ember demokratikus és kulturális jogaiért folytatott harc, a nyelvhasználatra való joga és gazdasági életfeltétele) és arra törekednek, hogy a formálisan megoldott nemzeti egységet, a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságának bizonyos megnyilatkozási formáit előtérbe helyezték a munka felszabadulásával szemben, holott az a társadalom fejlődésének és minden, még a nemzetiségi viszonyok rendezésének is sarkalatos kérdése. Az említett álláspont nem más, mint arra irányuló törekvés, hogy a szocialista társadalom meglévő gazdasági és politikai szervezetét és a keretébe tartozó társadalmi viszonyokat a legtökéletesebbnek, egyetlen lehetségesnek, minden „tényleges” szocialista beállítottságú erő számára általánosan elfogadhatónak és ezért sérthetetlennek nyilvánítsák. Ennél fogva már annak még a mellékes bizonygatása is, hogy nincs tényleges demokrácia a munkásosztály döntő szerepe nélkül a társadalmi élet minden folyamatában, s ebből kifolyólag nincsenek meg a feltételek sem az egyenlőtlenség és a kizsákmányolás — beleértve a nemzeti egyenlőtlenséget és kizsákmányolást is — felszámolására, avagy annak pusztá említése is, hogy a gazdasági terület egységéhez és a társadalmi munkatöbblet felhasználásához fűződő anyagi érdekek mellett más nemzetalkotó elemek is léteznek (a nyelv, egy meghatározott közösséghez való tartozás érzése és annak történelmi sorsával való azonosítás, az elmélet, a politikai szervezethez, a kulturális alkotótevékenység különféle megnyilvánulásai stb.), amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni a többnemzetiségű közösségekben élő emberek élete jellegének és formájának meghatározásakor, azonban ez a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet szószólói számára nem jelent mást, mint a „lényegtelen” dolgokhoz való rosszindulatú ragaszkodást, sőt tudatos nemzetiségi elferdülést, amely nem méltó a „tényleges marxistákhoz — leninistákhoz”.

Mindazzal szemben állnak amit nem ők jelöltek meg a nemzet elsődleges tulajdonságaként, de ez még nem bizonyíték arra, hogy a nemzet fogalmának kérdését kizárólag az általuk felkínált módon lehet megoldani, s még kevésbé bizonyítja azt, hogy az osztály-proletári szemszögből következetesen meg is valósították a konkrét gyakorlatban, amelyből felfogásmódjuk ered. Elméletük annál is inkább téves, mert a nemzetek önkéntes és egyenrangú együttműködésén alapuló közeledésének és egybeforrásának folyamatát a szocializmusban sem lehet életre hívni mindaddig, amíg a termelőerők reális fejlődése nem írta ki a bürokratizmus gazdasági gyökereit, s a társadalmi öntudat nem mentesül a nagyállami hegemónista eszmék összetevő elemeitől. Álláspontjuk azt bizonyítja, hogy a bürokrata hatalom egyeduralmának — mint ahogyan azt már régen megállapították egyes jugoszláv teoretikusok — „kitűnően megfelel egy, az abszolutizált és átfogó érdekekről szóló eszmeszü-

lemény”, amelyet elmélet útján igyekeznek érvényre juttatni, s amely éppen arról nevezetes, hogy teljesen előnyben részesíti az osztályjelleg a nemzetivel szemben, ugyanakkor semmibe veszi a munkásosztály szerepét saját történelmi céljának, a munka felszabadításának meggyorsításában. Ennek az elméletnek a szószólói, amikor a nemzet és a nemzeti jelleg fogalmának kérdésében a munkásosztály érdekeinek igazi és sértetlen képviselőinek mutatják be magukat és a „szocialista nemzet”-ről szóló elgondolást az e kérdésben felmerülő összes probléma megoldására vonatkozó konkrét-történelmi modell szintjére emelik, akkor valójában csak azt bizonyítják, hogy az, eszmei és politikai eszközként szolgál ama meglévő társadalom szervezetének és viszonyainak megőrzésére, amelyben nekik döntő pozícióik vannak. Ebben az összefüggésben a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet affirmálása — mely szerint az nem más, mint az egyenrangú és feltétlenül internacionalista elhivatottságú emberek, új gazdasági alapokon létrejött közössége — magától értetődően a munkásosztály abbéli kötelezettségének bizonyos értelmű kisajátítását jelenti, hogy tovább harcolhasson a nemzetiségi kérdés helyes megoldásáért, szembeszállva a hegemonizmus és az egyenlőtlenség minden formájával. Ezzel gyakorlatban eltérítik attól, hogy továbbra is foglalkozzon a meglévő társadalom folyamatainak és viszonyainak megváltoztatásával, s ezt azzal a céllal teszik, hogy megőrizzék azokat a feltételeket és a teret, amelyek közepette más fogja tenni azt, a munkásosztály nevében és megkerülésével.

2. A „szocialista nemzet” minden szociális szegmentumának „közös ideológiájáról” mint egységük és egyenrangúságuk, valamint a „klaszszikus” nemzeti közösségnek tagjaival szembeni lényeges egyediségük hathatós tényezőjéről szóló elmélet legkevesebb két okból tartozik azon eszmeszülemények közé, amelyeknek nincs logikus támaszuk a meglévő társadalmi valóságban.

Egyrészt a bürokratizmus, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak elkerülhetetlen jelensége és a társadalmi öntudat kialakulására gyakorolt hatása akadályozza egyes nemzetek vezető szocialista erői ideológiájának kialakulását, amely ellenáll a különféle önző, hegemonista és hasonló törekvésekkel szemben. Ezek a törekvések a bürokratizmus törvényszerű szüleményeiként jelentkeznek (a szocializmus fejlődése során nemegyszer drasztikus módon kifejezésre jutottak) s nagyon zilálttá tették a szocialista ideológiát, s ily módon megfosztották az elengedhetetlen tényező szerepétől, amely döntő hatást gyakorol a lényeges kérdések és problémák megoldására és megakadályozták a forradalmi tömegek harcát, mégpedig olyan erővel, hogy néha lelassították a nemzetek közeledését a szocialista államok kereteiben. Az ilyen jellegű törekvéseket nem lehetett és nem is lehet legyőzni mindaddig, amíg a társadalom gazdasági és politikai megszervezésében jelen vannak a bürokratizmus objektív forrásai és gyökerei. Azokban a társadalmi-gazdasági rendszerekben, amelyekben az államnak abszolút döntő szerepe van a társadalmi élet minden folyamatában, e törekvések jelentkezése objektíve

feltételezett, s így annak a közös „ideológiának” a létezéséről szóló állítások, melynek mindenható szerepe állítólag ezeknek, a szocialistának semmiképpen sem nevezhető alkotóelemek létezésére épülnek, egyelőre semmilyen reális alappal sem rendelkeznek.

Másrészt a nemzet mint globális társadalmi közösség történelmi lényének fejlődése — belső szociális-gazdasági, politikai lélektani és más elemei meghatározott relatív önállósággal rendelkeznek, s fejlődésünknek bizonyos különleges logikája van — egyenlőtlen iramú, hosszú távú és elkerülhetetlenül mélyen ellentmondásos folyamat, amelyet nem csak a jelenlegi társadalmi feltételek, hanem az előző történelmi fejlődés eszmei vetületei is átszöttek. Ez a folyamat a reálisan keletkezett ellentmondásoktól és a már többnyire túlhaladott történelmi helyzetekből és a korábbi uralkodó osztályok velük kapcsolatos ideológizált érdekeiktől terhes, s irreálissá tesz minden állítást, miszerint már elérték a belső homogenizálódást amely a munka társadalmi felszabadításának folyamatából és a nemzet társadalmi-gazdasági funkciójának megvalósításától függetlenül kristályosodott ki, s hogy minden tényezője valamiféle „közös ideológiájának” kifejezőjévé vált.

Ilyen feltételek között enyhén szólva groteszkül hat a tézis a „közös ideológia”-ról, amely állítólag egyes nemzetek osztályöntudata, amelyből egyidejűleg kifejlődnek a már reálisan létrejött szocializmus mindenki számára elfogadható univerzális értékei és feltételei, létérdekeik, történelmi sorsuk, világhelyzetük és a más nemzetek iránti jelenlegi viszonyuk tekintetében, s ugyanígy a kommunista társadalom kiépítésére irányuló további akciók egységes víziója. Ennek ellenére a tézis mint a „szocialista nemzet” sajátosságának érvényesítésére tett kísérlet nem véletlen és nem teljesen értelmetlen. Ellenkezőleg, alkotóik számára nagy problémák „megoldására” szolgál.

Az ilyen jelentős tulajdonságokkal rendelkező „közös ideológia”-ról szóló tézis affirmálása a még reálisan túlságosan felparcellázott társadalmi öntudat feltételei közepette a „szocialista nemzet”-nek nevezett közösségben előforduló minden gazdasági, szociális, politikai és más ellentmondás és az eszmei megnyilatkozások tagadására vagy legalábbis jelentőségük teljes lekicsinylésére alapozódik, illetve arra, hogy eszmei méltósággal ruházza fel az „egyetlen helyes” konkrét politikát, amely, ime, e nemzet összérdekei „harmonikus egységének” megteremtéséhez vezetett. Ugyanígy, e tézis rendeltetése, elméletileg megerősíteni az ideológia téren uralkodó monolitizmus „indokoltságát”, ami elengedhetetlen feltétele annak, hogy különféle elidegenedett társadalmi struktúrák sokáig fenntartsák magukat és tovább erősítsék kiváltságos és megingathatatlan vezető pozícióikat, s amelyek képviselői azt képzelik magukról, hogy a munkásosztály érdekeinek kizárólagos igaz hitű védelmezői és csalhatatlan tolmácsolói.

Lényegében a „szocialista nemzet” keretében a szociális tényezők „közös ideológiá”-járól szóló tézis magában foglalja mindannak a lekicsinylését és szektáskodássá való nyilvánítását, ami a vezető párt- és állami

struktúrák eszmei bölcsekedésén kívül mozog, illetve a szocializmusbeli osztály- és nemzeti jelleg kérdéseivel és egymás közötti viszonyával kapcsolatos, az öntudat és a tudományos ismeretek fejlesztésében betöltött elvitathatatlan szerepükre vonatkozó esetleges dialektikus bírálólat vagy felülbírálás kísérleteként előfordul. Más szóval az elért eredmények feletti megelégedést sugalmazzák, amelyek szerintük kis híján a munkásosztály legnagyobb vívmányai, s ennek végső következménye a munkásosztály kiiktatása e harc további folyamataiból.

3. A „közös ideológia”-val rendelkező „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet hirdetőinek logikája szerint elképzelhetetlen ahhoz ragaszkodni, hogy egyes nemzetek fejlődésük sajátos útján haladjanak, mert az állítólag akadályozná a „nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyok fejlődését”, amely csak az „emberek új, szocialista és internacionalista közösségében” juthat teljes mértékben kifejezésre, s mert, végső soron, a marxizmus „nemzetiségi változatainak” semmi közük sincs a tényleges forradalmi elmülethez, amely kizárólag azokra az erőkre vonatkozik amelyek ezen új „történelmi közösség” érvényesüléséért szállnak síkra. Ez, valamint az a tézis, miszerint a népek önrendelkezési jogát mindenféleképpen alá kell rendelni a munkásosztály abbéli jogának, hogy megerősítse hatalmát, s amellyel egyébként a tézis hirdetői indokolják a bármilyen önrendelkezésre való jog bürokratikus-centralisztikus csorbításának gyakorlatát, azt vontta maga után, hogy a „szocialista nemzet” harmadik lényeges tulajdonságává nyilvánították a „szocialista hazafiság harmonikus kapcsolatát az internacionalizmussal”, amely a szocializmus iránt elkötelezett akarat és akció közösségéből ered.

Azt állítva, hogy elképzelhetetlen egy szocialista ország elszigetelt egzisztenciája és önálló útja, amely annak „bizonyos nemzeti sajátosságai”ból és érdekeiből ered (amelynek létezése legfeljebb „csak a lényegtelen dolgokra” alapozódik — a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet megalapítói leszögezik, hogy csak az igazi internacionalista” lehet „valóban hazaszerető”, illetve, hogy a tényleges hazafi „sohasem engedheti meg, hogy az internacionalista érdekeket alárendeljék szűkebb, sajátos — nemzeti érdekeknek”. Ebből természetesen az a következtetés adódik, hogy a szocialista hazafiságot semmiképpen sem szabad szűkebb értelemben felfogni, vagyis úgy, mint a haza és a sajátos érdekek iránti viszonyt, hanem elsősorban „a világ egész szocialista közössége — melyben a Szovjetunióknak döntő szerepe van — iránti viszonyként” kell értelmezni.

Az adott összefüggésből az következik, hogy a nemzeti és az internacionalis közötti viszony, a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet olyan mértékben képviseli az osztály-szociális jogerősség érvényesülését abban a rendszerben, amely állítólag a legmélyebb értelmében véve a nacionalista tévelygések legyőzésének kipróbált gyakorlatát képezi, mint amilyen például a „szocializmus különféle modelljeinek és koncepcióinak” emlegetése, avagy a proletár internacionalizmus elve helyett a szocialista államok és a kommunista pártok „nemzeti szuverenitását” hirdetni,

illetve levezetni „az önállóság és az egyenrangúság tiszteletbentartására, a belügyekbe való be nem avatkozásra és olyan fontos dolog elvetésére, mint amilyen a szolidaritás és a kölcsönös segélynyújtás” stb.

Ezzel a realitással és üzenettel ez az elmélet nem csak, hogy elveszíti az érintkezési pontjait a marxizmus klasszikusainak idevonatkozó álláspontjaival — amelyekre éppen a szocialista fejlődés útjai és módszerei különbözőségének kihangsúlyozása jellemző — mert, mint ahogyan azt Lenin kiemelte, „minden nemzet sajátosságaival fogja gazdagítani a demokrácia ilyen vagy olyan formáját... a társadalmi élet különböző területein a szocialista átalakulás ilyen vagy olyan ütemét” — hanem közvetlen következménye a munkásosztály megtévesztése lesz forradalmi harcának reális szervezésében és vezetésében. Ilyen értelemben ez az elmélet két dolgot szorgalmaz: minden szocialista erő köteles alárendelni különleges, sajátos érdekeit a felsőbb érdekeknek és céloknak, amelyek lényegét és tartalmát, állítólag legjobban annak a pártnak és államnak az ideológiája és politikája fejezi ki, amely saját gyakorlatára alapozva építette ki az átmeneti időszak társadalmát minden kulcskérdésének — beleértve a nemzet fogalmának kérdését is — megoldására szolgáló „univerzális, mindenki számára elfogadható modellt”, s ezzel elnyerte a szocializmusért folyó harc korszerű folyamataiban a „döntő szerep” státuszát. Másrészt az „internacionalista elhivatottságú” erők arra való jogát és abbéli kötelezettségét hirdeti, hogy a rendelkezésre álló eszközök felhasználásával védelembe vegyék harcuk eredményét és céljait mindazzal szemben, ami veszélyezteti őket, márpedig állítólag egyaránt veszélyeztet minden olyan törekvés és reális gyakorlat, amely nem felel meg annak a modellnek, amely az úgynevezett „reális szocializmusban” érvényre jutott.

Hasonló tézisek és megfelelő gyakorlattal kapcsolatos tapasztalatok feleslegessé tesznek minden kommentárt.

4. Tekintettel arra, hogy — amint azt a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet szószólói vélik — a szocialista hazafiság a szocializmus fejlődésével túlnő a nemzeti határokon és lassan „azonosul az internacionalizmussal és a szocialista közösség keretében”, a szocialista közösséghez való tartozás érzése teljesen magától értetődően a „szocialista nemzet” újabb jelentős sajátosságaként jelentkezik.

A hazafiság ilyen irányvételének megalapozottságát a fenti elmélet hirdetői abban az állítólagos tényben látják, hogy a „nemzetiség mint a polgári állapot eleme” és „a múlt maradványa... minden jogi alapot nélkülözve” kitörlik az emberek tudatából, illetve arra hivatkoznak, hogy a „nemzeti jelleg szocialista fejlődése már magától értetődővé teszi a politika, a gazdaság és az ideológia internacionalizálását”, s emiatt csak az az öntudat tekinthető forradalminak, amely ezekből a folyamatokból ered.

Semmibe véve azt a tényt, hogy annak ellenére, hogy a termelőerők fejlődése (melyet a tudományos-műszaki forradalom serkent) attól függ, hogyan sikerül áthidalni a számtalan, történelmileg létrejött anyagi és

szellemi különbséget a különféle nemzetek életében, s hogy a modern világban a társadalmi folyamatok szocializálódásának úgyszólván minden fontosabb irányvétele (a technológiai-termelési és kulturális integrációtól kezdve a politikai és gazdasági közösség különféle formáiba való belépésig) elkerülhetetlenül nemzeti keretekkel és formákkal rendelkezik — a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet szószólói éppen azt az álláspontot igyekeznek érvényre juttatni, miszerint azokban az országokban, amelyekben a „reális szocializmust” építik, a nemzeti sajátosságok és érdekek kivesztek olyannyira, hogy azokról ma már csak mint a múlt csúfos maradványairól, az emberek tudatában megnyilvánuló csekély reflexiókról lehet beszélni. Ezzel párhuzamosan azt az álláspontot is igyekeznek népszerűsíteni, hogy a „szocialista közösség” mentes a különféle nacionalista elferdülésektől, benne az élet minden területe minőségileg új módon juthat kifejezésre és ezzel összhangban egyesülhet is kezdve a legérzékenyebb katonai-stratégiai kérdésektől, vagy a gazdaság, az oktatásügy, az egészségügy, a tudomány és a képzés fejlesztésének tervezésétől egészen a közös üdülésig és a szabad idő kihasználásáig.

E szerint az elképzelés szerint tehát a „szocialista közösség” olyan realitás, amely „objektív feltételeket nyújt a nemzetek és az államok kapcsolatfelvételére (egybeolvadására)” és kizárólag ez nyújt feltételeket a „nemzetek nemzetközi közösségének” létrehozásában szerzett szovjet tapasztalatok teljesebb felhasználására, s ez határozott lépést jelent olyan hatalmas cél elérése felé, mint amilyen egy-egy „szocialista nemzet” létrehozása egy egész „szocialista közösség” keretében. Ezért a munkásosztály minden harci eszközének alárendelése egy ilyen közösség létrehozása céljából „végső soron minden szocialista nemzet és nemzetiség nemzeti érdekét képezi”. Ezt a harcot pedig csak azok vezethetik, akik érzelmileg vonzódnak az ilyen közösséghez és eszmeileg is odatartozónak érzik magukat.

A „szocialista közösség” olyan társadalmi realitásként való meghatározása, amelyen kívül lehetetlen a szocialista eszmék életre hívása, s az az állítás, miszerint az eszmék hordozói között — szociális helyzetüket és érdekeiket tekintve nem létezik semmilyen különbség, két álláspont érvényesítésének szolgálatában áll: először is ez monolitizmus, vagyis a munkásosztály harci útjának és módszereinek elméleti meghatározására jogosultak rangsorolása, vagyis a „legtapasztaltabb” pártnak van döntő szerepe, s a múltban szerzett „megdönthetetlen” érdemei alapján felhatalmazása arra, hogy elbírálja, mi a forradalmi és az internacionalista a mai korban — s ez a szocializmus építésének alapvető feltétele; másrészt, a szocializmust csak azok között a keretek között lehet fejleszteni, amelyekig eljutnak azok az eszmei és politikai tapasztalatok integrációi, amelyek helytállósága bizonyosságot nyert egy országban (kötelezően abban, amelyikben az a folyamat elkezdődött) és ezért az általános érvényű tapasztalat, s ennek határai azonosak a „szocialista közösség” határaival.

Ebben a vonatkozásban szemlélve, a „szocialista közösség”-hez való

tartozás érzése valóban nem jelent semmi mást, mint mellőzni a szocializmus építésének folyamatában minden olyasminek szükségletét és igényét, amit nem irányoz elő a legfelsőbb döntőbíró akarata és értelme és előzőleg nem helyeztek hatáskörének Prokusztészagyába. Az ilyen tudatállapot létrehozása úgy látszik az, amire a „szocialista nemzet” elméletének szószólói törekednek, mert lehetővé teszi céljaik elérését — hogy a szocializmus építése és minden folyamata feletti kétségbevonhatatlan döntőbíró szerepük legyen, erre való jogukat megőrizték különleges érdekeiknek és pretenzióiknak megfelelően.

Annak ellenére, hogy a „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet egyes alapvető elemeiről és implikációiról készített áttekintés csak részleges és távol áll tőle minden olyan ambíció, hogy mélyrehatóbb elemzés alapjául szolgáljon, mégis lehetőséget nyújt a következők megállapítására:

1. A „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet nézőpontjainak ismertetése nem csak a jelen pillanatban született megfigyelés alapján készült, függetlenül a korábbi, hozzá hasonló elméletek, eszmeszülemények tanulmányozásától, ellenkezőleg, az elmélet, egy, jelenleg már valamivel szélesebb körű és intenzívebben jelen levő gyakorlat megnyilatkozása: a szocializmus építése minden kulcsfontosságú kérdésének megindoklása régen inaugurált monopolista felfogásból levezetve.

2. Ez az elmélet, annak ellenére, hogy szószólói kitartoán arra törek-szenek, hogy minden lényegbeli eleme a marxizmus klisszikusainak, külön-külön Leninnek elméleti művein alapuljon, a marxizmussal lényegében összeegyeztethetetlen, bizonyos számú, következtelenül levezetett formális-logikus eszmeszülemény szubsztrátumát képezi, amely segítségével megkísérlik megoldani a szocializmusban a nemzet és a nemzeti jelleg kérdését az elsődleges társadalmi-történelmi összefüggés és a természetéből fakadó szociális-gazdasági, politikai és más feltételek semmibe vételével, s ami végeredményben döntő hatást gyakorol e folyamat jellegére és ütemére.

3. Azzal, hogy egyik sajátosságága az az állásfoglalás, miszerint a szocializmus a termelésben bekövetkezett változásokkal automatikusan megszünteti a nemzetet, s az emberek bármiféle nemzetiségi hovatartozásának érzését teljesen felszámolja, vagy teljesen mellékesé teszi — márpedig ez figyelmen kívül hagyja azt, hogy a nemzetiségi viszonyok problémái szükségszerűen a szocializmusban is jelentkeznek a történelmi hagyományból eredően vagy a fejlődés kezdetén megmutatkozott egyenlőtlenség és deformációk következményeként — ez az elmélet elveszít mindenféle kapcsolatot a társadalmi valósággal, s ily módon a munkásosztály forradalmi harca számára elfogadhatatlan irányvonalakat és módszereket szorgalmaz, amelyek leggyakrabban szöges ellentétben állnak tényleges érdekeivel.

4. A „szocialista nemzet”-ről szóló elmélet nélkülözi a konkrét társadalmi gyakorlat tudományos magyarázatának és folyamatok általánosításának lényeges sajátosságait, s lényegében teljesen kívül áll mindazon, ami a jelenlegi helyzetet jellemzi a nemzet és a nemzeti jelleg

kérdésének megoldásával kapcsolatban. Ez az elmélet mégsem véletlenül született meg, és nem szabad szószólói egyszerű eszmei mellékfogásának tekinteni. Ellenkezőleg, az tudatosan az elmélet szintjére emeli a szocializmus építésének gyakorlatát, amely sok mindenben nem tartja tiszteletben a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit, ahogyan azokat a marxista tudomány ismerteti, és a nemzet és a nemzeti jellege kérdését bürokratikus, gátló intézkedésekkel, felszámolással szándékozik megoldani.

5. Ennek az elméletnek amellett, hogy főleg többnemzetiségű országban az egyik nemzet „történelmileg progresszív” hegemoniájának értelmét igyekszik megmagyarázni, amiből létrejött egy állapot, amelyet állítólag az érdekek és a viszonyok teljes belső harmóniája jellemez, a „szocialista nemzet”-ről szóló elméletnek nem csak ez az egyetlen funkciója. Az ma, sajátságos „érveinek” teljes repertoárjával (mint például a minden szocialista erő feltétlen egységének létezéséről, az osztályérdek nemzeti érdek feletti abszolút elsőbbségről és az internacionalista kötelezettségek elsőbbségéről stb. szóló tézisek) utat tör e gyakorlatnak nem csak a nemzetiségi viszonyok terén, a „szocialista közösség” keretében, hanem szélesebb síkon is. Ez az elmélet tehát arra törekszik, hogy érvényre juttassa a szocializmus építése egyébként már régi és jól ismert monopolista koncepcióinak derivátumait, amelyeknek a múltban és ma is az a rendeltetésük, hogy fejlesszék és erősítsék a munkásosztálytól és annak tényleges érdekeitől elidegenedett erők belső és nemzetközi monopolista-bürokrata pozícióit.

Mindezek miatt, jóllehet semmilyen tényleges tudományos értékkel nem rendelkezik, a „szocialista nemzet”-ről szóló elméletnek nagy figyelmet kell szentelni. Ez rendkívül indokolt, érvényesítésének ideológiai implikációi és gyakorlati-politikai alkalmazásának lehetséges vagy reális következményei miatt.

Fordította *Valihora István*

(*Naše teme*, 1977. 12. szám.)